
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 332.3:631.164.28

О. Л. ПОПОВА,
доктор економічних наук, провідний науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ОЦІНКА СУСПІЛЬНИХ ЗБИТКІВ І РОЗМІРУ ВІДШКОДУВАННЯ ЗА ПОГІРШЕННЯ ЯКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Розглянуто оцінки різних дослідників і автора щодо обсягу збитків від деградації сільськогосподарських земель. Розраховано розмір відшкодування втрат від зменшення вмісту гумусу в ґрунті, який пропонується застосовувати як базовий до землекористувачів, що допустили зниження родючості орних земель у процесі недбалого їх використання.

Ключові слова: деградація сільськогосподарських угідь, збитки від деградації, родючість, зменшення вмісту гумусу в ґрунті, розмір відшкодування втрат.

O. L. POPOVA,
Doctor of Econ. Sci., Leading Scientific Worker
of the Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences
(Kyiv)

ESTIMATION OF SOCIAL LOSSES AND THE SIZE OF A COMPENSATION FOR A DETERIORATION OF THE QUALITY OF FARMING LANDS

The appraisals made by different researchers and the author regarding the extent of damages from degradation of agricultural land are examined. The measure of damages caused by the decrease of humus content in the soil is calculated, which is proposed to be used as a base to the land users who have committed the lowering of fertility of the arable land in the process of their careless use.

Keywords: degradation of agricultural land, damage caused by degradation, fertility, humus content reduction in the soil, measure of damages.

В умовах нинішнього дефіциту продовольства у світі дедалі більше активізуються дії щодо захисту земель. Зокрема, ЄС реалізує відповідну тематичну стратегію, а в його офіційних документах стверджується, що ґрунти являють собою невідновний ресурс, оскільки швидкість їх деградації є значною, а процеси реабілітації – надзвичайно повільними і затратними. З огляду на це, держави зберігають резерв земель для освоєння їх у скрутних умовах, в Україні ж такого резерву практично немає.

Очевидно, що від стану та якості землі як основного засобу виробництва і головної продуктивної сили залежить ефективність сільськогосподарської діяльності та в цілому аграрного сектору економіки. Тим часом на практиці у сфері землекористування вже два десятиріччя відбуваються масштабні негативні про-

цеси: масово порушуються науково обґрунтовані системи землеробства, а нераціональне і виснажливе використання ґрунтів спричиняє їх масштабну деградацію. Агресивне використання земель, ігнорування агрокультури, комерціалізація та монокультуризація мають на меті одержання надприбутків у короткостроковому періоді шляхом виснаження ґрунтової родючості, без урахування масштабності затрат на її відновлення, адже цим займатимуться інші і колись у майбутньому.

Така всездозволеність щодо використання земель свідчить про те, що у державі вже досить тривалий час не налагоджено контроль за веденням землеробства, не працюють підйоми відповідальності підприємців за погіршення якісних параметрів ґрунту і за поширення деградаційних, ґрунторуйнівних процесів. Тим самим сьогодні держава дозволяє підприємцям використовувати переважно орендовану землю у власних інтересах, на шкоду інтересам широкого товариства сільських жителів — орендодавців. Негативні наслідки їхнього господарювання змушені будуть компенсувати землевласники та суспільство в цілому.

І це відбувається на фоні того, що антропогенна перевантаженість території та агроландшафтів — високий рівень сільськогосподарської освоєності (69%) і розораності (54%) території — вже істотною мірою спричиняє деградаційні процеси, а рельєфні особливості (майже половина площі орних земель має схили крутизною понад 1°, за якою починається площинна ерозія) значно їх посилюють. За нинішньої комерціалізації землеробства досить часто під просапні культури обробляються і схили понад 3°.

Для прикладу наведемо неблагополучну ситуацію з вирощуванням соняшнику — особливо ґрунтовиснажливої культури, яка сьогодні є дуже прибутковою, що, у свою чергу, переважає усі раціональні екологічні вимоги. За нормативної частки соняшнику у посівній площі на рівні 6,5–10,5%, він фактично займає у посівах усіх категорій господарств 17,8%, сільськогосподарських підприємств — 20,4%, а в основній зоні його вирощування — Степовій — до 30,8% (тобто перевищує верхню межу відповідного нормативу у 3 рази) [розраховано за: 1; 2]. Перевищення нормативних значень спостерігається і в інших природно-сільськогосподарських зонах, що становить загрозу необоротної деградації значних площ сільськогосподарських угідь і вимушеного виведення їх із сільськогосподарського обороту.

Після такого “надірваного” землеробства (за В. Докучаєвим) безперечно постане завдання масштабної реабілітації деградованих сільськогосподарських земель з метою підвищення родючості та ефективності подальшого використання кожної їх ділянки. Ґрунтознавці в один голос стверджують, що виснажений ґрунт у майбутньому потребуватиме значно більших затрат для відтворення його продуктивної сили. Оцінка (хоча б приблизна) обсягу завданих збитків і коштів для відновлення деградованих земель є важливою з огляду на необхідність уже нині покласти відповідальність за наслідки від виснажливого землеробства на суб’єктів господарювання.

У Законі України “Про державний контроль за використанням та охороною земель” № 963 від 19 червня 2003 р. у переліку основних принципів здійснення державного контролю чітко задекларовано пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами, повне відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення земельного законодавства України.

Посилення негативних процесів у сфері використання сільськогосподарських угідь

Офіційно стан земельних ресурсів оцінюється як близький до критичного, і за період земельної реформи велика кількість проблем у цій сфері лише загострилася [3]. Із 41,6 млн. га сільськогосподарських угідь 4,7 млн. га зазнають водної та вітрової ерозій сильно та середньо, а 10,5 млн. га – слабшою мірою (уже декілька років в офіційних джерелах наводяться дані про площу еродованих угідь станом на 1 січня 1996 р.). Тим часом відсутність даних суцільного моніторингу за останні роки не дозволяє оцінити реальний стан еродованості ґрунтів. За оцінками вчених-ґрунтознавців, площа деградованих і малопродуктивних орних земель, які потребують консервації, становить 6,5 млн. га [4] і більше (тобто понад 20%).

У Національній доповіді “Про стан родючості ґрунтів України” 2010 р. зазначається, що за останні роки високопродуктивні українські чорноземи перетворилися на ґрунти із середнім рівнем родючості та продовжують досить інтенсивно погіршуватися. За результатами останнього туру агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, ґрунти з низьким (1–2%) і дуже низьким (менш як 1%) вмістом гумусу займають 44% обстеженої площі та поширені переважно у зоні Полісся, хоча великі їх площі є і в інших регіонах.

За результатами агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, протягом останніх 20 років (1986–2005) вміст гумусу зменшився на 0,5% [5] (з приблизно 3,7 до 3,2%). У разі продовження інтенсивного ведення сільського господарства і відсутності заходів щодо поповнення запасів гумусу його вміст, а відповідно, і родючість ґрунтів знижуватимуться, і відбуватиметься їх виснаження. При збереженні сучасного впливу головних факторів дегуміфікації (ерозії, підтоплення, глобальної зміни клімату тощо) критичні значення рівня родючості (2–2,2%) можуть бути досягнуті, за оцінками фахівців, уже у 2030–2045 рр., а в окремих регіонах – і раніше [6, с. 14–15].

Важливо мати на увазі, що для компенсації 0,5-процентного зменшення вмісту гумусу, яке відбулося за останні 20 років, знадобиться 125–150 років за умови належної сільськогосподарської практики (тобто 3–4 наступних покоління відшкодуватимуть нинішні втрати гумусу, допущені внаслідок нераціонального, споживацького використання землі).

Протягом останніх років баланс гумусу у ґрунтах залишається гостродефіцитним і коливається у межах 0,4–0,8 т/га [7]. Активізацію деградації сільськогосподарських земель значною мірою зумовлює відсутність дійової системи контролю за їх використанням і відповідальності за погіршення якісних параметрів ґрунтів. Практично відсутні підйоми впливу – зокрема, економічні санкції щодо землевласників і землекористувачів. Це дозволяло господарюючим суб’єктам тривалий час нехтувати вимогами агрокультури та агроекологічної придатності земель для вирощування певних сільськогосподарських культур, не дотримуватися науково обґрунтованих сівозмін і технологій обробітку ґрунту, ігнорувати основний закон землеробства щодо повернення у ґрунт поживних речовин, винесених з нього з урожаєм, тощо.

З 1 січня 2013 р. набирає чинності законодавча норма щодо накладання штрафів на громадян і на посадових осіб за порушення правил землеустрою [8]. Зазначимо, що дата набрання чинності цією нормою два роки поспіль відкладалась, і нині до Верховної Ради України подано законопроект про її чергове

відкладення до 1 січня 2014 р. [9]. Розміри передбачених штрафів мають переконливий вигляд. Відхилення від проектів землеустрою, які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін і впорядкування угідь та затверджені у встановленому порядку, тягне за собою накладання штрафу на громадян у розмірі від 5 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів і на посадових осіб — відповідно, від 15 до 30. За використання ж земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених проектів землеустрою передбачено накладання штрафу на громадян у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів, а на посадових осіб — відповідно, від 300 до 500.

Підготовлено також проект постанови Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах” (проект розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України; він передбачає зміни до чинної постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 р.) [10]. У пояснювальній записці до проекту необхідність прийняття цього акта обґрунтовується обмеженням чинною постановою розміщення технічних культур у сівозміні. З огляду на це, пропонується значно підвищити їх нормативи у посівах — до 40% в усіх природно-сільськогосподарських регіонах, і зокрема, підвищити частку соняшнику до 10–20% і ріпаку — до 10–15% по регіонах. Можна стверджувати, що схвалення цього акта знову спрацює на користь інтересів аграрного бізнесу, але не української землі.

Державне регулювання економічної відповідальності землекористувачів за порушення правил раціонального використання землі повинне не тільки включати штрафні санкції, але й покладати на них зобов’язання щодо повного відшкодування завданої ґрунтам шкоди і відновлення їх родючості. Нагальної розробки потребує механізм відшкодування збитків (внаслідок погіршення якості ґрунтів) власникам землі, заподіяних їм нинішніми орендарями ґрунтовиснажливим господарюванням.

Оцінки збитків від деградації ґрунтів

Досконала еколого-економічна оцінка земельних ділянок могла б слугувати базою при оцінці збитків (шкоди) від деградації ґрунтів і вартості реабілітації деградованих сільськогосподарських земель. Оцінку збитків, завданих ґрунтам землевласниками і землекористувачами у процесі їх сільськогосподарського використання, можна проводити за декількома методами — зокрема, затратним, дохідним і порівняльним.

Проте є певні труднощі з їх використанням. За дохідного методу можливою є невизначеність результатів оцінок внаслідок суб’єктивності розрахунку ставок дисконтування і коефіцієнта капіталізації. Відсутність розвинутого ринку земельних ділянок та інформації про оборудки з ними ускладнює застосування порівняльного методу. Тому економічне обґрунтування реабілітації деградованих земель доцільно проводити на основі затратного підходу, за якого оцінюватиметься вартість відновлення деградованих ділянок земель сільськогосподарського призначення (тобто затрати на відновлення).

Вартісні оцінки збитків від деградації земель значно відрізняються за розміром. Це зумовлено різною базою розрахунків: одні дослідники розраховують втрати від недобору сільськогосподарської продукції, інші — оперують оцінками на основі втрат гумусу.

Офіційно збитки від деградації ґрунтів уже декілька років підряд визнаються незмінними – на рівні понад 9 млрд. грн. [11], що становило майже 10% випуску продукції сільського господарства у 2005 р. і 4% – у 2011 р. [розраховано за: 12, с. 38]. Такі оцінки базуються на розрахунку втрат продукції землеробства, які, за експертними оцінками, коливаються у межах 9–12 млн. т зернових щороку, оскільки на еродованих землях урожайність є на 20–60% нижчою, ніж на нееродованих [13]. Якщо ж виходити із сьогоднішньої (станом на жовтень 2012 р.) ціни 1 т зернових (1500 грн.), то економічні збитки (недобір сільськогосподарської продукції) через деградацію ґрунтів становлять уже більше – 13–18 млрд. грн.

Тим часом це тільки частина загального обсягу економічних збитків, які великою мірою завдаються господарюючими суб'єктами аграрного сектору. Суспільство ж у цілому, крім недобору врожаю, стурбоване також збереженням у найкращому стані сільськогосподарських земель, необхідних і для нащадків, – як продуктивного ресурсу, як важливої складової національного багатства.

Оцінка збитків від деградації земель на основі врахування втрат гумусу дає значно більшу їх величину. За розрахунками, якщо за 20 років (1986–2005), за даними Державного технологічного центру охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та продовольства України (“Центрдержродючість”), вміст гумусу у ґрунтах зменшився на 0,5%, то розрахована абсолютна величина його втрати на 1 га орних земель становила щороку 0,9 т/га (з огляду на загальну вагу ґрунту у шарі 0–30 см – 3600 т/га) (за більшістю оцінок дослідників, середньорічні втрати гумусу, що визначаються за методикою розрахунку балансу гумусу, є дещо меншими – 0,6–0,7 т/га).

Отже, за цей період загальна втрата гумусу на орних землях сягала щороку до 29 млн. т. Якщо 1 т гумусу оцінюється приблизно у 1600 грн., виходячи із загальної вартості органічних добрив, необхідних для формування 1 т гумусу (200 дол. – за оцінкою С.Ю. Булигіна [14]; близькими до цієї величини є оцінки В.О. Грекова і Л.В. Дацько – на 25% більшими [7]), то збитки від його втрати у ґрунтах України становили щороку 46 млрд. грн. (або 5,7 млрд. дол.).

Фахівці “Центрдержродючості” розраховують втрати не тільки гумусу, але й поживних речовин з ґрунту. За їхніми даними, у 2010 р. з 18,5 млн. га орних земель (на яких вирощуються основні групи культур) безповоротно втрачено 8,2 млн. т гумусу (на суму 16,3 млрд. грн.) і 2,4 млн. т азоту, фосфору та калію (на суму понад 23 млрд. грн.). І це – лише вартість добрив, без урахування усіх затрат на їх внесення [7]. Отже, за 2010 р. загальна сума збитків від погіршення ґрунтів на площі вирощування основних груп культур становила 39,3 млрд. грн. (або майже 5 млрд. дол.).

У ще більшу суму оцінюють ці збитки С.Ю. Булигін, академік-секретар відділення землеробства, меліорації та механізації НААН, та інші фахівці, стверджуючи, що в цілому через ерозію ґрунтів наша держава щороку втрачає 10 млрд. дол. А оскільки в Україні спостерігаються ще два десятки деградаційних процесів, то загальні втрати від цього є значно вищими і порівнянними з державним бюджетом [14; 15].

За оцінками ще ряду експертів, втрати грошової вартості земель через їх еродованість, щонайменше, є у 1,5–2 рази більшими, ніж сумарна виручка від експорту сільськогосподарської продукції [6, с. 14]. А отже, перший з цих показників оцінюється на рівні 15–20 млрд. дол., оскільки другий становив у 2010 р. 10,2 млрд. дол.

Очевидно, що навіть названі досить великі суми не охоплюють збитків за усіма основними видами деградації ґрунтів (і зокрема — пов’язаних із втратами біологічного різноманіття ґрунтів, екосистемних послуг тощо).

Отже, визначення суспільних збитків від деградації сільськогосподарських земель повинне включати не тільки збитки у вигляді прямих втрат сільськогосподарської продукції та зниження економічних показників виробництва в галузі, але й затрати компенсаційного характеру — на відновлення родючості земель та їх порушеного стану, а також належне виконання ними екосистемних послуг. Розмір збитків від деградації та виснаження ґрунтів можна визначати за формулою:

$$Рзб = Зорз + Зр + Ввтр + Вп,$$

де Рзб — розмір збитків, завданих ґрунтам; Зорз — затрати на оцінку розміру збитків (проведення досліджень, геодезична зйомка території, відбір проб, аналізи, збирання економічних даних і виконання розрахунків); Зр — затрати на ліквідацію негативних наслідків (зокрема, реабілітацію земель); Ввтр — вартість втрачених або пошкоджених природних об’єктів (ґрунту та ґрунтових тварин, які проживають у ньому); Вп — вартість втрачених екосистемних послуг (природоохоронних і середовищестроючих функцій), виконуваних ґрунтовими екосистемами [16].

Втрати суспільства від деградації земельних ресурсів сільськогосподарського призначення проявляються також у недоотриманні земельного податку та орендної плати орендодавцями за використання цих та інших земель.

Відшкодування господарюючими суб’єктами шкоди, завданої сільськогосподарським землям

У законодавчо-правовому полі визначено зобов’язання і відповідальність землевласників і землекористувачів за правопорушення у сфері використання і охорони земель.

Відповідно до Земельного кодексу України, власники земельних ділянок і землекористувачі не можуть погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі; втрати від погіршення якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, підлягають відшкодуванню. Закон України “Про охорону земель” № 962 від 19 червня 2003 р. зобов’язує проводити господарську діяльність на земельних ділянках способами, які не справляють шкідливого впливу на стан земель і родючість ґрунтів.

Згідно із Законом України “Про державний контроль за використанням та охороною земель” № 963 від 19 червня 2003 р., псування земель як вид правопорушення, крім іншого, стосується порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель у спосіб, який погіршує їх природну родючість. За Кодексом України про адміністративні правопорушення, псування сільськогосподарських та інших земель, невжиття заходів щодо боротьби з бур’янами тягнуть за собою накладання штрафів на громадян у розмірі від 20 до 80 неоподатковуваних мінімумів доходів, а на посадових осіб і громадян — суб’єктів підприємницької діяльності — відповідно, від 50 до 100.

Порядком визначення і відшкодування збитків землевласникам і землекористувачам (затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 284 від 19 квітня 1993 р.) передбачено відшкодування збитків як неодержаних доходів (тих, які землевласник, землекористувач могли б одержати із земельної ділянки, але не

одержали внаслідок погіршення якості землі в тому числі), якщо вони обгрунтовані. Згідно з Порядком визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва (затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1279 від 17 листопада 1997 р.), у разі повернення сільськогосподарських угідь, наданих у тимчасове використання їх для цілей, не пов'язаних з веденням сільськогосподарства (у тому числі на умовах оренди), менш цінними розмір втрат підлягає відшкодуванню. У цьому Порядку наведено формулу для розрахунку втрат сільськогосподарського виробництва, спричинених погіршенням якості земель внаслідок впливу діяльності підприємств, установ і організацій:

$$P_v = (1 - K) \cdot H_v \cdot P_d,$$

де P_v – розмір втрат (тис. грн.); K – коефіцієнт зниження продуктивності угідь; H_v – середній розмір (норматив) втрат у розрахунку на 1 га, що визначається відповідно до пункту 1 цього Порядку (тис. грн.); P_d – площа ділянки (га).

Коефіцієнт зниження продуктивності угідь, порядок визначення якого не врегульовано, мав би враховувати різні види деградації ґрунтів при визначенні їх еколого-агрохімічного стану (еродованість, кислотність, засоленість, солонцюватість тощо), допущені внаслідок господарської діяльності.

Розрахований у середньому по Україні норматив втрат сільськогосподарського виробництва для орних земель при їх вилученні для використання у цілях, не пов'язаних з веденням сільськогосподарства, згідно з Порядком від 1997 р., становить 98,7 тис. грн. за 1 га, з істотною диференціацією нормативних величин по регіонах. При їх встановленні враховувалося, що при вилученні орних земель для несільськогосподарських цілей родючий шар ґрунту не втрачається повністю, а має бути переміщений для поліпшення інших сільськогосподарських угідь.

За нинішньої ж нормативної грошової оцінки 1 га орних земель у середньому близько 20 тис. грн. і коефіцієнта зниження продуктивності угідь внаслідок їх деградації на рівні 0,8 у середньому по Україні [17] і коефіцієнта 0,4 на еродованих землях [13], розрахований обсяг втрат, спричинених погіршенням якості ґрунту внаслідок деградації, становитиме від 4 тис. до 12 тис. грн./га орних земель. Господарюючий суб'єкт, який допустив їх псування, повинен відшкодувати завдані втрати в цьому розмірі та має бути притягнутий до відповідальності.

Можливо, що для спрощення контролю і застосування економічних санкцій до власників землі та землекористувачів, які допустили псування (погіршення якості) землі у процесі її сільськогосподарського використання, доцільніше обрати як головний критерій зниження родючості ґрунту, оскільки вона є основою продуктивної здатності землі. З огляду на оцінку вартості відтворення гумусу в родючому шарі за рахунок внесення органічних добрив (а саме гною), розмір відшкодування втрат від зменшення вмісту гумусу у ґрунті на 0,01% становить 575 грн./га. Цю величину доцільно обрати як базову для відшкодування землекористувачами, які допустили зниження родючості орних земель внаслідок недбалого сільськогосподарського їх використання. Отже, вартість відшкодування за зменшення вмісту гумусу у ґрунті орних земель у тих середніх розмірах, які мали місце у 1996–2005 рр., мала б щороку становити 46 млрд. грн. (або 5,7 млрд. дол.).

Запропонований спрощений підхід не відкидає важливості налагодження з часом детального моніторингу якісного стану ґрунтів за усіма параметрами, що містяться в агрохімічному паспорті, та відшкодування винуватцями повного обсягу завданих ними збитків.

Не виключено, що визначення розміру відшкодування збитків від зменшення вмісту гумусу у ґрунті через оцінку вартості його відтворення саме за рахунок внесення органічних добрив сконцентрує увагу сільськогосподарських виробників на важливості ведення тваринництва (у тому числі з огляду на необхідність підтримати і підвищити родючість використовуваних ними сільськогосподарських угідь). Фахівці стверджують, що внесення 1 т гною як основного органічного добрива забезпечує утворення в Лісостепу 58 кг, а у Поліссі — 42 кг гумусу. У 2010 р. для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу необхідно було внести органічних добрив по 9,6 т на 1 га сівозмінної площі, тоді як фактично їх внесено лише по 0,5 т [12, с. 108]. Отже, у господарствах необхідно мати, принаймні, 1 умовну голову худоби на 1 га посівної площі для забезпечення цього гектара органічними добривами.

За розрахунками, забезпечити сьогодні бездефіцитний баланс гумусу шляхом внесення органічних добрив за наявного обмеженого поголів'я худоби можна лише на 20% посівної площі. При цьому у сільськогосподарських підприємствах він може бути забезпечений лише на 9%, тоді як у господарствах населення — на 40% посівів. У 2011 р. 53% сільськогосподарських підприємств не вели тваринництва (з 95 тис., які звітували за ф. 50-сг), а займалися лише рослинництвом, що свідчить про істотну деформацію структури сільськогосподарського виробництва (монопродуктивізм).

Ґрунтознавці доводять ефективність застосування мінеральних добрив у комплексі саме з органічними, стверджуючи, що тривале внесення виключно перших з них є однією з причин втрати гумусу з ґрунтів при їх сільськогосподарському використанні. Важливим резервом поповнення поживних речовин у ґрунті є приорування соломи, пожнивних решток, сидератів. Але сьогодні солому приорюють лише на третині площ вирощування зернових. Масовими є випадки спалювання її залишків і стерні, що негативно впливає на ґрунт, людей і навколишнє природне середовище. Посіви ж сидератів практично відсутні.

Безперечно, реабілітація сільськогосподарських земель вимагає реалізації комплексних методів — адаптивно-ландшафтної системи землеробства, ресурсозберігаючих технологій, органічного землеробства тощо. Проте це не применшує важливість масштабної реалізації простих і дешевих заходів щодо відновлення родючості орних земель.

* * *

Еколого-економічна реабілітація земель як процес відтворення ґрунтового потенціалу і втрачених властивостей сільськогосподарських земель — це комплекс заходів інституціонального, організаційного та технологічного характеру. Тим часом обов'язковою складовою такого комплексу мають стати дійові економічні підйоми — економічні санкції та стимули для землевласників і землекористувачів, які б гарантували раціональне і екологічно безпечне використання українських земель, збереження їх у якнайкращому стані для нащадків.

Список використаної літератури

1. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 № 164.
2. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2012 року : стат. бюлетень. — К. : Держстат України, 2012. — С. 10, 18, 31, 41.

3. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua>laws/show/2818-17.

4. Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання. – К. : Урожай, 2009. – С. 26.

5. Про стан родючості ґрунтів України : нац. доповідь. – К. : Мінагрополітики України, Центрдержродючість та інші, 2010. – С. 14–16.

6. Яковлев Є.О., Скалецький Ю.М., Іванюта С.П., Якушенко Л.М. Оцінка регіональних еколого-ресурсних та еколого-техногенних загроз національній безпеці України. – К. : НІСД, 2011.

7. Греков В.О., Дацько Л.В. Особливості проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ndipvt.org.ua/konf6/1/1.htm.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів : Закон України від 04.06.2009 № 1443-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1443-17.

9. Про внесення змін до пункту 1 розділу II “Прикінцеві положення” Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів” в частині набрання чинності : проект Закону України від 11.01.2013 №1259 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG0YZ00I.htm.

10. Про внесення змін до нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : проект постанови Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minagro.gov.ua.

11. Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2006 році : нац. доповідь. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України. – С. 139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.menr.gov.ua/content/article/6004.

12. Сільське господарство України 2011 : стат. збірник. – К. : Держстат України, 2012.

13. Фурдичко О.І., Стадник А.П. Методологія управління агроландшафтами лісомеліоративними методами (Науково-методичне забезпечення). – К. : Аграрна наука, 2010. – С. 11.

14. Из-за эрозии ґрунтов Украина ежегодно теряет 10 млрд. дол. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.lb.ua/state/2012/01/24/133287_izza_erozii_ґруntov_ukraina.html.

15. Організація сільськогосподарського використання земель на ландшафтно-екологічній основі ; [за заг. ред. проф. П.Г. Казьміра]. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – С. 182.

16. Бессонова Е.А. Эколого-экономическая реабилитация сельскохозяйственных земель : автореф. дис. ... д-ра экон. наук. – М., 2011. – С. 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : econ.msu.ru>cmt2/lib/a/1936/file/Bessonova.pdf.

17. Чумаченко О.М. Еколого-економічна оцінка втрат від деградації земельних ресурсів (на прикладі земель сільськогосподарського призначення) : автореф. дис. ... канд. экон. наук. – К., 2011. – С. 16.

References

1. “Pro Satverdzhenyia Normatyviv Optymal'nogo Spivvidnoshennya Kul'tur v Riznykh Pryrodno-Sil's'kogospodars'kykh Regionakh”, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.02.2010 p. No. 164 [“Establishment of Normatives for the Optimum Ratios of Cultures in Crop Rotations in Different Natural-Agrarian Regions”, Decision of the Cabinet of Ukraine No. 164 on 11.02.2010][in Ukrainian].

2. Posivni Ploshchi Sil's'kogospodars'kykh Kul'tur pid Urozhai 2012 Roku [Sowing Areas of Agricultural Cultures for the 2012-Harvest]. Kiev : Derzhstat Ukrainy, 2012, pp. 10, 18, 31, 41 [in Ukrainian].

3. “Pro Osnovni Zasady (Strategiyu) Derzhavnoi Ekologichnoi Polityky Ukrainy na Period do 2020 Roku”, Zakon Ukrainy vid 21.12.2010 No. 2818 [“On the Basic Principles (Strategy) of State’s Ecological Policy of Ukraine till 2020”, Law of Ukraine No. 2818 on 21.12.2010], available at: zakon.rada.gov.ua>laws/show/2818-17 [in Ukrainian].

4. Dobryak D.S., Kanash O.P., Babmindra D.I., Rozumnyi I.A. *Klasyfikatsiya Sil's'kogospodars'kykh Zemel' yak Naukova Peredumova Ikh Ekologobezpechnogo Vykorystannya* [Classification of Farming Lands as a Scientific Precondition of Their Ecologo-Safe Use]. Kiev, Urozhai, 2009, p. 26 [in Ukrainian].

5. *Pro Stan Rodyuchosti Gruntiv Ukrainy* [On the State of Ukraine's Land Capability]. Kiev, Ministry of Agr. Policy of Ukraine, 2010, pp. 14–16 [in Ukrainian].
6. Yakovlev E.O., Skalets'kyi Yu.M., Ivanyuta S.P., Yakushenko L.M. *Otsinka Regional'nykh Ekologo-Resursnykh ta Ekologo-Tekhnogennykh Zagroz Natsional'noi Bezpetsi Ukrainy* [Estimate of Regional Ecologo-Resource and Ecologo-Technogenic Threats to the National Safety of Ukraine]. Kiev, NISD, 2011, pp. 14–15 [in Ukrainian].
7. Grekov V.O., Dats'ko L.V. *Osoblyvosti Provedennya Agrokhimichnoi Pasportyzatsii Zemel' Sil's'kogospodars'kogo Pryznachennya* [Specific Features of a Realization of the Agrichemical Certification of Farming Lands], available at: www.ndipvt.org.ua/konf6/1/1.htm [in Ukrainian].
8. “*Pro Vnesennya Zmin do Deyakykh Zakonodavchykh Aktiv Ukrainy shchodo Zberezhennya Rodyuchosti Gruntiv*”, *Zakon Ukrainy vid 04.06.2009 No. 1443* [“On the Introduction of Changes to Some Legislative Acts of Ukraine on the Land Capability Conservation”, Law of Ukraine No. 1443 on 04.06.2009], available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1443-17> [in Ukrainian].
9. *Pro Vnesennya Zminy do Punktu 1 Rozdilu II “Prykinsevi Polozhennya” Zakonu Ukrainy “Pro Vnesennya Zmin do Deyakykh Zakonodavchykh Aktiv Ukrainy shchodo Zberezhennya Rodyuchosti Gruntiv” v Chastyni Nabrannya Chynnosti : Proekt Zakonu Ukrainy vid 11.01.2013, No. 1259* [On the Introduction of Changes to Item 1 of Section II “Conclusive Positions” of the Law of Ukraine “On the Introduction of Changes to Some Legislative Acts of Ukraine on the Land Capability Conservation” in the Part as for the Coming into Force : the bill on January 11, 2013, No. 1259], available at: http://search.ligazon.ua/_doc2.nsf/link1/JG0YZ00I.htm [in Ukrainian].
10. *Pro Vnesennya Zmin do Normatyviv Optymal'nogo Spivvidnoshennya Kul'tur u Sivozminakh v Riznykh Pryrodno-Sil's'kogospodars'kykh Regionakh : Proekt Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the Introduction of Changes to the Normatives of Optimal Ratios of Cultures in the Crop Rotation in Various Natural-Agricultural Regions : project of the Decision of the Cabinet of Ukraine], available at: www.minagro.gov.ua [in Ukrainian].
11. *Pro Stan Navkolyshn'ogo Pryrodного Seredovysshcha v Ukraini u 2006 Rotsi: Natsional'na Dopovid'* [On the State of the Natural Environment in Ukraine in 2006: National Report]. Kiev, Ministry of Ecology and Nat. Res. of Ukraine, 139 p., available at: <http://www.menr.gov.ua/content/article/6004> [in Ukrainian].
12. *Sil's'ke Gospodarstvo Ukrainy 2011* [Agriculture of Ukraine in 2011]. Kiev, Derzhstat Ukrainy, 2012, 38 p. [in Ukrainian].
13. Furdychko O.I., Stadnyk A.P. *Metodologiya Upravlinnya Agrolandshaftamy Lisomelioryativnyyamy Metodamy* [Methodology of Management of Agrilandscapes by Forest-Reclamation Methods]. Kiev, Agrarna Nauka, 2010, 11 p. [in Ukrainian].
14. *Iz-za Erozii Gruntov Ukraina Ezhegodno Teryaet 10 Mlrd. Dol.* [Ukraine Losses 10 Bln Dollars for a Year due to the Erosion of Lands], available at : http://economics.lb.ua/state/2012/01/24/133287_izza_erozii_gruntov_ukraina.html [in Russian].
15. *Organizatsiya Sil's'kogospodars'kogo Vykorystannya Zemel' na Landshaftno-Ekologichnii Osnovi, za Zag. Red. Prof. P. G. Kaz'mira* [Organization of Agricultural Use of Lands on the Landscape-Ecological Basis, edited by P. G. Kaz'mir]. Lviv, SPOLOM, 2009, 182 p. [in Ukrainian].
16. Bessonova E.A. *Ekologo-Ekonomicheskaya Reabilitatsiya Sel'skokhozyaistvennykh Zemel'. Avtoref. Dys. ... Dokt. Ekon. Nauk* [Ecologo-Economic Rehabilitation of Farming Lands. Author's Abstract of the Doctoral Degree Thesis (Econ. Sci.)]. Moscow, 2011, 20 p., available at: econ.msu.ru/cmt2/lib/a/1936/file/Bessonova.pdf [in Russian].
17. Chumachenko O.M. *Ekologo-Ekonomichna Otsinka Vtrat vid Degradatsii Zemel'nykh Resursiv (na Prykladi Zemel' Sil's'kogospodars'kogo Pryznachennya. Avtoref. Dys. ... Kand. Ekon. Nauk* [Ecologo-Economic Estimate of Losses from the Degradation of Land Resources (by Example of Farming Lands. Author's Abstract of the Candidate Degree Thesis (Econ. Sci.)], Kiev, 2011, 16 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7 листопада 2012 р.